

ІСТОРІЯ

УДК 94(477)«2014/2024»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15151683>

Ставлення сучасної політичної еліти до процесу денуклеаризації кінця  
XX століття

**Харук Андрій Іванович,**

доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук  
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,  
Львів, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>

**Климович Наталія Степанівна,**

викладач кафедри поведінкових наук та військового лідерства Національної  
академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів,  
Україна, <https://orcid.org/0009-0001-2184-5884>

**Прийнято: 17.03.2025 | Опубліковано: 30.03.2025**

***Анотація:** У статті проаналізовано процес ядерного роззброєння України у візії сучасної української політичної еліти в умовах російсько-української війни. Розглянуто ключові аргументи, що використовувалися українським істеблішментом для обґрунтування відмови від ядерного арсеналу (економічні, геополітичні та безпекові аспекти). Показано, що основні мотиви політичної еліти полягали в прагненні інтегруватися у міжнародну спільноту та отримати гарантії безпеки від провідних держав світу, зокрема Сполучених Штатів Америки. Відзначено, що міжнародний тиск і зобов'язання України в межах Договору про нерозповсюдження ядерної*

зброї значною мірою вплинули на ухвалення рішення про роззброєння. Констатовано, що українська політична еліта сприймала Будапештський меморандум як надійний механізм забезпечення територіальної цілісності та суверенітету до початку російсько-української війни. Охарактеризовано еволюцію поглядів політичної еліти на питання обороноздатності після втрати ядерного статусу, що призвело до переорієнтації на євроатлантичну інтеграцію. Відзначено, що російська агресія 2014 року актуалізувала серед політичної еліти України дискусії щодо необхідності зміцнення національних оборонних спроможностей. Зауважено, що значна частина українських політиків вважала, що стратегічна переорієнтація України на співпрацю з НАТО та розбудову власного військового потенціалу має стати єдиним реальним механізмом захисту національних інтересів. Констатовано, що після повномасштабного вторгнення Росії на територію України (2022 р.), в українському політикумі пожвавилися дискусії щодо перспектив відновлення ядерного арсеналу як механізму стримування ворога і гарантування національної безпеки нашої держави. Зазначено, що подібні думки не отримали схвальних відгуків у суспільстві, що привело до переорієнтації політичної еліти на ідеї гарантування недоторканості кордонів шляхом розробки механізмів посилення міжнародної відповідальності за порушення гарантій безпеки, посилення оборонних спроможностей, модернізації Збройних Сил та розширення міжнародної співпраці.

**Ключові слова:** денуклеаризація, українська еліта, Україна, США, Росія, війна, національна безпека, політичні партії.

**The Attitude of the Modern Political Elite to the Denuclearization Process of  
the Late Twentieth Century**

**Haruk Andrii,**

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of  
Humanities of the National Army Academy named after *Hetman Petro*  
*Sahaidachnyi National Army Academy*, Lviv, Ukraine,  
<https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>

**Klymovych Nataliia,**

Lecturer at the Department of Behavioral Sciences and Military Leadership of  
the *Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy*, Lviv, Ukraine,  
<https://orcid.org/0009-0001-2184-5884>

**Abstract:** *The article analyzes the process of nuclear disarmament of Ukraine in the vision of the modern Ukrainian political elite in the context of the Russian-Ukrainian war. The key arguments used by the Ukrainian establishment to justify the abandonment of the nuclear arsenal (economic, geopolitical and security aspects) are considered. It is shown that the main motives of the political elite were to integrate into the international community and receive security guarantees from the leading countries of the world, in particular the United States of America. It is noted that international pressure and Ukraine's obligations under the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons significantly influenced the decision to disarm. It is stated that the Ukrainian political elite perceived the Budapest Memorandum as a reliable mechanism for ensuring territorial integrity and sovereignty before the beginning of the Russian-Ukrainian war. The author*

*characterizes the evolution of the political elite's views on defense capabilities after the loss of nuclear status, which led to a reorientation towards Euro-Atlantic integration. It is noted that the Russian aggression of 2014 actualized among the political elite of Ukraine the debate on the need to strengthen national defense capabilities. It is noted that a significant part of Ukrainian politicians believed that Ukraine's strategic reorientation to cooperation with NATO and the development of its own military capabilities should be the only real mechanism for protecting national interests. It is stated that after Russia's full-scale invasion of Ukraine (2022), the Ukrainian political elite has revived discussions on the prospects for restoring the nuclear arsenal as a mechanism for deterring the enemy and ensuring the national security of our country. It is noted that such opinions did not receive positive feedback in society, which led to the reorientation of the political elite to the idea of guaranteeing the inviolability of borders by developing mechanisms to strengthen international responsibility for violations of security guarantees, strengthening defense capabilities, modernizing the Armed Forces and expanding international cooperation.*

**Keywords:** *denuclearization, Ukrainian elite, Ukraine, the United States, Russia, war, national security, political parties.*

**Постановка проблеми.** Процес ядерного роззброєння України – унікальне явище світової історії, наслідки якого наслідки продовжують викликати дискусії в політичних та експертних колах, особливо в умовах повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Відмова від третього за потужністю ядерного арсеналу відбувалася під значним зовнішнім тиском, насамперед зі сторони Сполучених Штатів Америки (США) та Росії, які вбачали у денуклеаризації посилення глобальної безпеки та нерозповсюдження зброї масового ураження. Натомість для України ядерне

роззброєння стало каталізатором політико-економічної інтеграції у світове співтовариство. Проте, підписання Будапештського меморандуму, який мав забезпечити суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, не привело до зростання рівня національної безпеки України, що зумовило зміну настроїв у політичній еліті держави, активізувало політичні ініціативи, спрямовані на перегляд ядерного статусу нашої держави.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Порушена у статті проблема не викликала особливого зацікавлення в українській і зарубіжній історіографії. Контури розвідки окреслюють наукові праці, які присвячені проблемам у сфері забезпечення національної безпеки України (С. Полторак «Механізми державного управління реформуванням Збройних Сил України: уніфікація та трансформація» [16], В. Абрамов, Г. Ситник, В. Смолянчук «Глобальна та національна безпека» [3], О. Власюка «Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики» [2] та ін.). Значно більше зацікавлення викликають наукові роботи, у яких проаналізовано процес ядерного роззброєння України (Ю. Костенко «Історія ядерного роззброєння України» [10], «Сценарій ядерного роззброєння України писався в Москві» [24], І. Лоссовський «Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами» [13], В. Гомонай «Правова природа Будапештського меморандуму: юридична нікчемність чи гарантована безпечність» [4], Н. Городня «Політика США щодо України за президенства Дж. У. Буша (1989–1993)» [6], Д. Лакішич «Особливості американсько-українських відносин у 1991–2004 рр.» [12], І. Погорєлова «Американо-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки» [15], О. Потехіна «НАТО і Європейська стабільність. Ядерне стримування» [17], «Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ» [18], С. Прийдун «Будапештський

меморандум в контексті ядерного роззброєння України» [19], Р. Офіцинський «Ядерне роззброєння України (1992–1996): випадковість чи закономірність?» [14] та ін.). Таким чином, огляд історіографії засвідчує, що на сьогодні існує значна кількість статей, монографій, які прямо чи опосередковано розглядають проблему ядерного роззброєння України, проте відсутні спеціальні наукові роботи, які б присвячувалася проблемі візії цих процесів українським політикумом в умовах російсько-української війни.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** У статті чи не вперше в українській історіографії ретроспективно окреслено бачення українським політикумом процесу денуклеаризації кінця ХХ ст. Фрагментарно показано позитивні та негативні аспекти відмови від ядерного статусу, включаючи безпекові, економічні та політичні фактори. Вказано, чому гарантії безпеки нашої державі, надані провідними світовими державами, не змогли запобігти збройній агресії Росії проти України, визначені слабкі місця в архітектоніці глобальної безпеки.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою статті є аналіз процесу ядерного роззброєння України крізь призму бачення сучасної політичної еліти. Основні завдання: проаналізовано позицію політичної еліти України щодо відмови від ядерної зброї та її аргументи на користь цього кроку; показано, як український політикум сприймав зобов'язання країн-гарантів та їхню роль у забезпеченні безпеки України; визначено, які заходи пропонувала політична еліта України для забезпечення альтернативних варіантів посилення обороноздатності.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. У статті використано як конкретно-історичні (системно-структурний, хронологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний тощо) так і загальнонаукові (логічний, описовий, функціональний,

систематизації тощо) методи з притаманними їм аналізом, синтезом, індукцією та дедукцією.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У першій половині 1990-х рр. Україна під тиском США та Росії, де факто, завершила процес ядерного роззброєння, що увінчалось підписанням Будапештського меморандуму. Українське керівництво в процесі ядерного роззброєння прагнуло досягти двох ключових цілей: отримати суттєву матеріальну компенсацію та забезпечити міжнародні гарантії безпеки. Хоча оцінювана вартість ядерного арсеналу, що підлягав ліквідації, становила близько 1 мільярда доларів, деякі експерти, зокрема С. Міллер, вважали цю суму неадекватною порівняно зі стратегічними вигодами, які США отримували від ядерного роззброєння України [10, с. 205].

Окрім фінансової компенсації, офіційний Київ наполягав на юридично зобов'язувальних міжнародних гарантіях суверенітету та територіальної цілісності. Проте результатом переговорів стали лише політичні «запевнення», зафіксовані в Будапештському меморандумі, без чітких механізмів реалізації. Водночас Перший президент України Леонід Кравчук зазначав, що відмова від підписання меморандуму могла призвести до міжнародної ізоляції країни. Він також визнавав, що документ містив правильні формулювання, однак не передбачав ефективного механізму його виконання, що надалі поставило під сумнів його практичну дієвість [14].

Чимало сучасних політиків висловлювали впевненість у правильності дій України у питанні ядерного роззброєння. На думку Анатолія Зленка, ядерне роззброєння України було ключовим не лише для забезпечення національної безпеки, а й для інтеграції країни до світової спільноти та участі в міжнародних організаціях [19, с. 107]. Водночас процес утвердження незалежності України був ускладнений тим, що після розпаду СРСР держава

залишалася маловідомою для світової дипломатії, не мала стабільних міжнародних партнерів і лише починала вибудовувати власну зовнішньополітичну стратегію. У цьому контексті критичною була економічна та політична підтримка реформ [19, с. 109].

Юхsq Костенко також підкреслював неминучість ядерного роззброєння, вказуючи, що збереження ядерного статусу означало б фактичну залежність України від військово-промислового комплексу колишнього СРСР. Оскільки розробка, обслуговування та контроль ядерної зброї залишалися за межами України, її утримання призвело б до збереження військової, політичної та економічної прив'язаності до Росії, що суперечило прагненню до реальної незалежності [1, с. 7].

Зрештою, якщо у питанні ядерного роззброєння були певні різноголосся серед українського політикуму, то у питанні ставлення до Будапештського меморандуму думки політиків були здебільшого однозначні – Україна не отримала достатніх гарантій безпеки. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін зазначав, що в 1990-х роках Україна, відмовившись від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, вірила у верховенство міжнародних принципів, зокрема недоторканність кордонів, територіальну цілісність і суверенітет [9]. Проте згодом стало зрозуміло, що ці принципи не є беззаперечними для усіх держав, а Україна виявилася занадто довірливою [9].

Схожу позицію висловлював перший президент України Леонід Кравчук, який вважав, що під час підписання Будапештського меморандуму міжнародна спільнота поводитися з Україною недостатньо коректно [1, с. 9]. Він наголошував, що, попри історичний крок з відмови від потужного ядерного потенціалу, країна не отримала реальних гарантій безпеки. Ба

більше, одна з держав-підписантів – Росія – порушила свої зобов'язання, здійснивши анексію Криму [1, с. 9].

Другий президент України Леонід Кучма також висловлював розчарування змістом Будапештського меморандуму [11]. Він визнавав, що Україна підписала документ без реальних механізмів захисту, не усвідомлюючи, що в міжнародній політиці обіцянки можуть виявитися «пустими», а великі держави – керуватися нечесними та цинічними підходами [11]. Водночас экс-міністр оборони України Костянтин Морозов вважав, що навіть якби Україна зберегла ядерний арсенал, використати його як засіб стримування у 2014 році було б неможливо [5, с. 163]. На його думку, Україна мала забезпечувати власну безпеку не за допомогою ядерної зброї, а через механізми міжнародної безпекової системи та дипломатичних інструментів [5, с. 163].

Після 2014 року в Україні з'явилися політичні діячі, які нав'язували суспільству серйозний діалог щодо можливого повернення країни до ядерного статусу. Вони вважали, що такі кроки могло б змусити міжнародну спільноту переглянути неефективні гарантії безпеки, надані Україні. Деякі представники політичної еліти також припускали, що держава могла б технічно наблизитися до створення ядерної зброї, зберігаючи цю можливість як крайній захід для забезпечення власної незалежності. Реалізацію такого підходу вони пов'язували з розвитком атомної енергетики та розширенням її компонентів, які могли б мати військове застосування [5, с. 163]..

У цьому контексті 3 липня 2014 р. народні депутати від ВО «Свобода» зареєстрували у Верховній Раді проєкт Постанови, який передбачав можливість відновлення ядерного статусу України [8]. У документі наголошувалося, що у разі продовження збройної агресії Росії, окупації Криму та відсутності дієвої військової допомоги від інших підписантів

Будапештського меморандуму, Україна повинна розглянути варіант розробки ядерної зброї як єдиного ефективного механізму стримування російської агресії [8].

З аналогічною ініціативою виступила й Радикальна партія Олега Ляшка, запропонувавши законопроект про вихід України з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [23]. В обґрунтуванні зазначалося, що цей крок є відповіддю на (а) грубе порушення Росією своїх зобов'язань за Будапештським меморандумом, а також на (б) бездіяльність інших гарантів – США та Великої Британії, які не забезпечили Україні належного рівня підтримки після її добровільної відмови від ядерного потенціалу. Крім того, підкреслювалася неефективність Ради Безпеки ООН у вирішенні питання через право вето, яке має Росія [23].

В умовах російсько-української війни, початки якої сягають 2014 р., тема відновлення ядерного статусу України доволі часто порушується політиками та партіями правого спрямування, а також окремими політиками-популістами. Так, схожі пункти були в програмах низки праворадикальних партій (наприклад, УНА-УНСО), зокрема серед найбільш впливових – ВО «Свободи» (лідер – экс-нардеп кількох скликань Олег Тягнибок) та «Національного корпусу» (лідер – нардеп А. Білецький, командир окремого загону спеціального призначення Національної гвардії України «Азов»). «Свобода», зокрема послідовно відстоює питання відновлення ядерного статусу України й вважає його вагомим аргументом у посиленні національної безпеки й обороноздатності нашої країни. Цей пункт був у передвиборчій програмі 2014 року кандидата в президенти від «Свободи» Олег Тягнибока [5, с. 150].

В умовах повномасштабного вторгнення Росії на територію України, Президент України В. Зеленський у лютому 2022 р. вперше публічно озвучив

думку про відновлення ядерного потенціалу нашою державою. Теза про теоретично можливе відновлення Україною свого ядерного статусу, яку Володимир Зеленський озвучив у своїй Промови на Мюнхенській конференції з безпеки в Європі, «якщо і не справила ефект ядерного вибуху в міжнародній політиці, то через наявність ближчих за часом реальних загроз з боку ядерної Росії» [22]. Згодом, 23 лютого 2022 р. міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба на засіданні Генеральної асамблеї ООН, все ж, зауважив, що Україна не має планів щодо відновлення ядерної зброї. «Україна зробила історичний внесок у глобальну безпеку. У 1994 році ми провели денуклеаризацію, відмовившись від третього за величиною ядерного арсеналу в світі. Ми не плануємо повертати собі ядерну зброю. У відповідь, сьогодні ми очікуємо, що світ пропорційним чином і рішучістю дій гарантуватиме нашу безпеку перед загрозою історичного масштабу», – відзначав дипломат [20].

Секретар Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) Олександр Данилов також заперечив наміри створення Україною ядерної зброї. Згодом, на прес-конференції під час саміту лідерів Європейського Союзу 17 жовтня 2024 р., Володимир Зеленський повідомив, що в розмові з кандидатом у президенти США Дональдом Трампом розповів, що Україні для захисту потрібне членство в НАТО, адже гарантії Будапештського меморандуму були провалені. «Або в Україні буде ядерна зброя, і тоді ми отримаємо захист. Або наша держава повинна бути частиною Альянсу», – відзначав Президент України [7]. Експерт «Bild» з аналізу відкритих даних Юрій Рьопке назвав вищезазначену заяву Зеленського «ударом і шоком» для західних журналістів [21]. Відтак, українське Міністерство закордонних справ офіційно спростувало інформацію щодо начебто планів України з розробки зброї масового знищення. Речник МЗС Г. Тихий у коментарі, оприлюдненому на сайті відомства, нагадав, що Україна була і залишається відданою

учасницею Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), до якого вона доєдналася 1994 року, відмовившись від третього за потужністю у світі військового ядерного потенціалу [7].

**Висновки і перспективи подальших розвідок.** Відмова України від ядерного статусу було стратегічним рішенням, яке мало як позитивні (дозволило мотивована інтегруватися у світову спільноту та уникнути міжнародної ізоляції), так і негативні (зменшило оборонний потенціал держави) наслідки. Українська дипломатія 1990-х років була обмеженою у своїх можливостях, оскільки країна лише починала вибудовувати власну зовнішньополітичну стратегію, та допустила доленосну помилку, погодившись на укладення Будапештського меморандуму, який виявився декларативним й не забезпечив реального захисту нашої держави, що яскраво засвідчує сучасна російсько-українська війна. Частина українського політикуму констатує, що втрата ядерного арсеналу позбавила Україну важливого стримувального фактора, який міг би ускладнити зовнішню агресію. Інша частина української еліти переконує, що підтримка ядерного статусу потребувала б значних фінансових і технологічних ресурсів, яких на той момент країна не мала. Більше того, на думку значної частини сучасних політиків, збереження ядерної зброї могло б викликати санкції США та сприяти політичній ізоляції. Після початку російсько-української війни окремі політичні партії розробили законодавчі акти, які мали б сприяти відновленню ядерного потенціалу нашою державою, що неоднозначно було сприйнято українським суспільством.

Список використаних джерел

1. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. *Український тиждень*. 2014. 15 квітня. С. 6–10.
2. Власюк О. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 527 с.
3. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смоляннюк; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ при Президентові України, 2016. 784 с.
4. Гомонай В. Правова природа Будапештського меморандуму: юридична нікчемність чи гарантована безпечність. *Право в умовах війни: питання теорії та практики: міжнародна колективна монографія*. Ужгород: Інститут професійного розвитку, 2023. С. 108–113.
5. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт-Букс, 2020. 240 с.
6. Городня Н. Політика США щодо України за президенства Дж. У. Буша (1989–1993). *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 3. С. 24–29.
7. Гучний скандал через публікацію BILD про ядерну зброю: як відреагували в Україні. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/guchniy-skandal-cherez-publikaciyu-bild-pro-yadernu-zbroyu-yak-vidreaguvali-v-ukrayini-2682855.html>
8. Депутати-свободівці зареєстрували проєкт Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо відновлення Україною статусу ядерної держави. URL: <https://web.archive.org/web/20140718203254/http://www.svoboda.org.ua/>
9. Клімкін в ООН про Будапештський меморандум: Ми були надто наївними. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/>

10. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. К.: Ярославів Вал, 2015. 464 с.
11. Кучма назвав підписання Будапештського меморандуму помилкою.  
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/kucma-nazvav-tri-najbilsipomilki-za-roki-nezaleznosti.html>
12. Лакішик Д. Особливості американсько-українських відносин у 1991–2004 рр. *Американська історія та політика*. 2018. Вип. 5. С. 50–58.
13. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов’язковий для виконання всіма його сторонами. К.: УАЗП, 2015. 168 с.
14. Офіцинський Р. Ядерне роззброєння України (1992–1996): випадковість чи закономірність? URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32726/1/>
15. Погорелова І. С. Американо-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (2). С. 25–31.
16. Полторак С. Механізми державного управління реформуванням Збройних Сил України: уніфікація та трансформація / С.Т. Полторак; Держ. служба з надзвичайн. ситуацій, Нац. ун-т цивіл. захисту України. Харків: Пром-Арт, 2017. 340 с.
17. Потехін О. НАТО і Європейська стабільність. Ядерне стримування. *Зовнішні справи*. 2017. № 3. С. 10–15.
18. Потехін О. Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ. *Агора*. Вип. 16. 2016. С. 16–22.
19. Прийдун С. Будапештський меморандум в контексті ядерного роззброєння України. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 17. С. 106–114.

20. Україна заявила, що не буде розробляти ядерну зброю. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60493235>
21. Чи готова Україна відновити свій ядерний потенціал: у Зеленського відреагували на публікацію BILD. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/chi-gotova-ukrayina-vidnoviti-sviy-yaderniy-potencial-u-zelenskogo-vidreaguvali-na-publikaciyu-bild-2681997.html>
22. Чичкань І. Ядерна зброя в Україні: плюси, мінуси, підводні камені. URL: <https://informator.ua/uk/yaderna-zbroya-v-ukrajini-plyusi-minusi-pidvodni-kameni>
23. Щодо права України на ядерну зброю. URL: [https://censor.net/ru/blogs/1103779/schodo\\_prava\\_ukrani\\_na\\_yadernu\\_zbroyu](https://censor.net/ru/blogs/1103779/schodo_prava_ukrani_na_yadernu_zbroyu)
24. Юрій Костенко: «Сценарій ядерного роззброєння України писався в Москві». URL: <https://tyzhden.ua/iurij-kostenko-stsenarij-iadernoho-rozzbroiennia-ukrainy-pysavsia-v-moskvi/>